

TALABALARDA RAQAMLI HUQUQIY SAVODXONLIK VA SHAXSIY MA'LUMOTLARNI HIMOYA QILISH MADANIYATI

Boboto'xtayev Sohijjon Abdusalim o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti

mustaqil izlanuvchisi,

Ommaviy huquq fakulteti tyutori

abdusalimovich95@gmail.com

Raqamli texnologiyalar ta'lim tizimiga chuqur kirib kelmoqda. Talabalar darslar uchun elektron manbalardan foydalanadi, ijtimoiy tarmoqlarda uchrashadi va turli onlayn xizmatlarga ro'yxatdan o'tadi. Bunday sharoitda **raqamli huquqiy savodxonlik** – internetda nafaqat texnik, balki huquqiy jihatlardan xabardorlik – talabalar uchun zarur kompetensiyaga aylandi. O'zbekistonning raqamli transformatsiya strategiyalari ham aholi, xususan yoshlarning raqamli savodxonligini oshirishni maqsad qilgan. Masalan, 2022-yil oxirida mamlakatda 205 ta raqamli texnologiyalar o'quv markazlari faoliyat yuritib, 2022-yilda 144 mingdan ziyod tinglovchi, jumladan, 29 ming davlat xodimi va 115 ming yoshlar malakasini oshirdi. Raqamli savodxonlik kiberjinoyatchilikka qarshi samarali to'siq bo'lib xizmat qiladi, chunki aholi onlayn maydonda shaxsiy ma'lumotlarni uchinchi shaxslarga bermaslik, phishing va boshqa xakerlik usullariga qarshi ehtiyot choralarini o'rganmoqda¹. Ushbu maqola talabalar orasida raqamli huquqiy savodxonlikni oshirish hamda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish madaniyatini shakllantirishga qaratilgan. Maqolada O'zbekiston qonunchiligi talabalarga qanday huquqlar va majburiyatlar yuklashi tahlil qilinadi, raqamli davrdagi asosiy xavflarni va amaliy tavsiyalar beriladi.

Bugungi globallashtirilgan raqamli davrda talaba yoshlar internet va raqamli platformalardan keng foydalanmoqda. Ushbu imkoniyatlar bilan birga, onlayn makonda

¹[https://uza.uz/oz/posts/raqamli-savodxonlikni-oshirish-](https://uza.uz/oz/posts/raqamli-savodxonlikni-oshirish-zaruriyati_533276#:~:text=Bundan%20tashqari%20ta%E2%80%99lim%20tashkilotlari%C2%20AV,olishga%20qaratilgan%20zaruriy%20ko%E2%80%98nikmalar%20shakllantirilmoqda)

[zaruriyati_533276#:~:text=Bundan%20tashqari%20ta%E2%80%99lim%20tashkilotlari%C2%20AV,olishga%20qaratilgan%20zaruriy%20ko%E2%80%98nikmalar%20shakllantirilmoqda](https://uza.uz/oz/posts/raqamli-savodxonlikni-oshirish-zaruriyati_533276#:~:text=Bundan%20tashqari%20ta%E2%80%99lim%20tashkilotlari%C2%20AV,olishga%20qaratilgan%20zaruriy%20ko%E2%80%98nikmalar%20shakllantirilmoqda)

turli xavf-xatarlar – kiberhujumlar, firibgarliklar va shaxsiy ma'lumotlarning suiste'mol qilinishi ehtimoli ham ortmoqda. **Raqamli huquqiy savodxonlik** – ya'ni, talabalarning raqamli dunyoda o'z huquq va majburiyatlarini, shaxsiy ma'lumotlari himoyasini bilishi – bunday xavflardan saqlanishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yoshlar orasida ko'pchilik (70% dan ortig'i) foydalanadigan platformalarning maxfiylik siyosatini to'liq tushunmaydi². Bu bilim yetishmasligi natijasida talabalarning shaxsiy ma'lumotlari o'g'irlanishi, onlayn firibgarliklarga uchrashi kabi holatlar sodir bo'lishi mumkin. Shu bois, raqamli savodxonlikni oshirish nafaqat texnik ko'nikmalar, balki huquqiy bilimlar va mas'uliyatli xulq-atvorni ham shakllantiradi.

Internetdagi faoliyat davomida talabalarning shaxsiy ma'lumotlari – masalan, pasport ma'lumotlari, kontaktlar yoki moliyaviy axborotlar – begona shaxslarga tarqalib ketish xavfi mavjud. Mas'uliyatsiz ravishda “bir marta bosish” orqali har qanday ma'lumotni ulashish katta xatolikka olib kelishi mumkin. **Kiberxavfsizlik markazi** hisobotiga ko'ra, 2021-yilda O'zbekiston milliy internet segmentida 1,3 milliondan ortiq kiberhujum aniqlanib bartaraf etilgan. Bu ko'rsatkich raqamli makondagi tahdidlar qanchalik real ekanini anglatadi. Kiberhujumlarning muvaffaqiyatli amalga oshirishining asosiy sabablari sifatida esa ko'pincha tizimlarning o'z vaqtida yangilanmagani (72%) va zaif parollar ishlatilgani (25%) qayd etiladi³. Demak, oddiy texnik choralar bilan ko'plab xatarning oldini olish mumkin. Quyida talabalarga shaxsiy ma'lumotlarini muhofaza qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar keltiriladi:

➤ **Kuchli parollar** yarating va ularni hech kim bilan ulashmang. Parollar kamida 8-10 belgidan iborat bo'lib, harflar, raqamlar va simvollardan tashkil topgani ma'qul. Bir xil paroldan bir nechta sahifada foydalanmang – har bir akkaunt uchun alohida va murakkab parol o'ylab toping;

² <https://journal.uib.ac.id/index.php/sasenal/article/download/11285/4682#:~:text=this%20feature%20exposes%20student%20to,reality%29%2C%20where%20students%20share>

³ <https://kun.uz/news/2022/03/02/2021-yilda-milliy-internet-segmentida-13-milliondan-ortiq-kiberhujum-aniqlandi#:~:text=%2A%20veb,va%20boshqalar>

- **Ikki faktorli autentifikatsiya (2FA)** imkoniyatidan foydalaning. Bu usul akkauntingizga begona kirishining oldini oladi, chunki faqat parol bilan cheklanib qolmay, qo'shimcha tasdiqlash talab qilinadi;
- **Dastur va antiviruslarni doimiy ravishda yangilab boring.** Qurilmalar va ilovalardagi xavfsizlik zaifliklarini bartaraf etish uchun ishlab chiquvchilar yangilanishlar chiqaradi. Yangilanishlarni o'z vaqtida o'rnatish orqali tizimingizni himoya qilasiz (aks holda, zaif dasturlar kiberhujumlarga eshik ochib berishi mumkin);
- **Shaxsiy ma'lumotlarni oshkor qilmaslik.** Internetda ro'yxatdan o'tishda yoki anketalarni to'ldirishda ortiqcha shaxsiy ma'lumotlarni kiritmang. Keraksiz joyda pasport raqami, uy manzili yoki o'quv yurtiga doir ma'lumotlarni ulashishdan saqlaning. Begona shaxslarga yoki ishonchsiz saytlarga bunday maxfiy ma'lumotlarni bermang;
- **Firibgarlik xabarlariga uchmang.** Shubhali havolalar va pochta xabarlariga e'tiborli bo'ling. Bankingiz yoki universitetingiz nomidan kelgandek ko'ringan, ammo shubhali saytga yo'naltiruvchi havolalarni ochmang. **Fishing** usullaridan ogoh bo'ling – hech qachon parolingiz yoki kartangiz PIN-kodini elektron pochta yoki SMS orqali kiritmang;
- **Maxfiylik sozlamalarini tekshiring.** Ijtimoiy tarmoqlar va boshqa ilovalardagi akkauntlaringiz uchun maxfiylik (privacy) sozlamalarini ko'rib chiqing. Kim nima ko'ra olishini nazorat qiling: masalan, faqat do'stlaringiz ko'rsin, notanishlar ko'rmasin. Bu usul orqali shaxsiy hayotingiz tafsilotlari hammaning qo'lga tushib ketmasligiga erishasiz.

Internetda faol bo'lgan har bir talaba **huquqiy mas'uliyat** haqida ham unutmashligi lozim. Onlayn maydonda sodir etiladigan qilmishlar – yolg'on xabar tarqatishdan tortib kiberhujum yoki boshqalarning ma'lumotlarini ruxsatsiz oshkor etishgacha – qonun oldida javobgarlikka olib kelishi mumkin. O'zbekiston Respublikasining **“Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida”gi qonuni (2019)** shaxsiy ma'lumotlarni muhofaza qilishga qaratilgan bo'lib, ushbu qonunni buzgan shaxslarga belgilangan tartibda javobgarlik yuklanadi. Mazkur qonunga muvofiq, fuqarolar o'zlariga doir ma'lumotlarni taqdim

etmaslik va buning sababini izohlab bermaslik huquqiga ham ega⁴. Demak, talabalarda ham o'z ma'lumotlari daxlsizligini ta'minlash, shuningdek boshqalarning shaxsiy axborotiga hurmat bilan yondashish madaniyati shakllanishi zarur.

2019-yil 2-iyulda qabul qilingan **“Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida”gi qonun** O'zbekistonda shaxsiy ma'lumotlar bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soladi. Qonunning maqsadi – shaxsga doir ma'lumotlar sohasidagi munosabatlarni tartibga solish va fuqarolarning axborot xavfsizligini ta'minlash⁵. Shaxsiy ma'lumotlar – ma'lum bir shaxsga oid yoki ularni identifikatsiya qilishga imkon beradigan axborot; subyekt – shaxsning o'zi; operator yoki egasi – ma'lumotlarni yig'uvchi va qayta ishlovchi shaxs (davlat organi, ta'lim muassasasi va h.k.)

Yuqorida keldirilgan qonunning 30-moddasida subyektning huquq va majburiyatlari keldirilgan bo'lib unga ko'ra, har bir shaxs o'ziga oid ma'lumotlar mavjudligi to'g'risida bilish, ular qanday maqsadda qayta ishlanayotganini so'rash, xatoliklarni tuzatish yoki ma'lumotlarni o'chirishni talab qilish, ma'lumotlarni qayta ishlashga rozilik berish yoki uni qaytarib olish, ma'lumotlarni vaqtincha to'xtatib turishni so'rash huquqlariga ega. Shuningdek, davlat yoki jamiyat xavfsizligi, konstitutsion tuzumni himoya qilish kabi holatlarda o'z ma'lumotlarini taqdim etish majburiyligi belgilangan. Shuningdek, ma'lumotlarni faqat qonuniy maqsadlarda to'plash va qayta ishlash, keraksiz ma'lumotlarni yig'maslik, ma'lumotlarni yaroqlilik muddati tugagach yo'q qilish, subyektga o'zi haqidagi ma'lumotlarni taqdim etish va tasdiqlash, ruxsatisiz tarqatmaslik, maxfiylikni ta'minlash uchun texnik va tashkiliy choralar ko'rish.

Raqamli odob-ahloq masalalariga alohida e'tibor qaratish lozim. Internetda o'zgalarga nisbatan xushmuomala bo'lish, haqoratli yoki kamsituvchi fikrlar bildirmaslik – raqamli muhitning yozilmagan qoidalaridandir. Kiberbezorilik (kiberbulling) nafaqat axloqiy jihatdan qoralidir, balki og'ir hollarda ma'muriy yoki jinoiy javobgarlikka ham sabab bo'lishi mumkin. Xuddi shuningdek, ruxsatsiz kontentni tarqatish, mualliflik

⁴<https://advice.uz/oz/document/2116#:~:text=qilishi%20sabablarini%20ko%E2%80%98rsatmaslik%20huquqiga%20ega>

⁵ <https://lex.uz/docs/-4396419#:~:text=Ushbu%20Qonunning%20maqsadi%20shaxsga%20doir,sohasidagi%20munosabatlarni%20tartibga%20solishdan%20iborat>

huquqini poymol etish kabi xatti-harakatlar ham qonunga zid. Talabalar o‘z raqamli obro‘cini (masalan, ijtimoiy tarmoqlardagi profilini) toza saqlashi, yolg‘on yoki tekshirilmagan ma‘lumotlarni tarqatmasligi muhim – bu nafaqat jamiyat oldidagi mas‘uliyat, balki shaxsning o‘zi uchun ham foydalidir. Internetda qoldirgan **raqamli izi** (masalan, postlar, kommentariyalar) kelgusida o‘z nomiga ta’sir ko‘rsatishini unutmaslik kerak.

Shu bilan birga, mamlakatimizda talabalarning raqamli savodxonligini oshirish bo‘yicha davlat darajasida tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Jumladan, **“Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi** doirasida barcha ta’lim bosqichlarida raqamli savodxonlikni oshirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan⁶. Bu degani, yaqin yillarda universitet va maktablarda axborot texnologiyalari va kiberxavfsizlik bo‘yicha ta’lim sifatini oshirish, yoshlarni raqamli muhitda to‘g‘ri tarbiyalashga alohida e’tibor qaratiladi. Bunday sa’y-harakatlar talaba yoshlarga zamonaviy raqamli dunyoda o‘z huquqlarini bilish, texnologiyadan oqilona foydalanish va xavfsizlik qoidalariga rioya etish ko‘nikmalarini chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, O‘zA agentligi raqamli savodxonlikni oshirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlarni yoritdi: Respublikaning 205 ta raqamli texnologiyalar o‘quv markazlarida 144 mingdan ziyod tinglovchi, jumladan, 115 ming yoshlar axborot texnologiyalari bo‘yicha o‘qitildi; 2023 yilda 180 ming nafar yoshlar va xodimlar IT yo‘nalishi bo‘yicha tahsil olishi rejalashtirilgan. “Bir million dasturchi” loyihasida 2,5 milliondan ortiq foydalanuvchi ro‘yxatdan o‘tgan bo‘lib, 1,7 milliondan ortiq kishi sertifikat olgan⁷.

Xulosa qilib aytganda, raqamli huquqiy savodxonlik va shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish madaniyati – bugungi kunda har bir talaba ega bo‘lishi lozim bo‘lgan muhim

⁶ https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-05/uz_digital-economy-study_uz.pdf#:~:text=%E2%80%9CRaqamli%20%E2%80%98zbekiston%20%E2%80%93%202030%E2%80%9D%20strategiyasi,57%20Biroq

⁷ https://uza.uz/oz/posts/raqamli-savodxonlikni-oshirish-zaruriyati_533276#:~:text=Shu%20munosabat%20bilan%20aholining%20raqamli,bosqich%20yo%E2%80%98lga%20qo%E2%80%98yildi

fazilatlardandir. Internet va raqamli platformalar hayotimizning ajralmas qismiga aylangan bir paytda, onlayn xavfsizlik qoidalariga rioya qilish va o'z huquqlarini anglab yetish kelajak avlodning muvaffaqiyati va farovonligiga bevosita ta'sir qiladi. Talabalar amaliy tavsiyalarga amal qilgan holda (masalan, kuchli parollardan foydalanish, hushyorlik bilan axborot almashish, dasturlarni yangilab borish va boshqalar) o'zlarini kiberxavflardan asray oladilar. Raqamli odobga rioya qilish va mas'uliyatli fuqarolik pozitsiyasini egallash esa nafaqat boshqa foydalanuvchilarga hurmat ifodasi, balki jamiyatda sog'lom raqamli muhitni shakllantirishga qo'shilgan hissadir. Raqamli huquqiy savodxon talaba – bu raqamli dunyoda o'z manfaatlarini himoya qila oladigan, qonun va odob doirasida erkin faoliyat yurita oladigan yetuk shaxsdir. **Shunday shaxslar jamiyati esa digital davrning chaqiriqlariga bardoshli va muvaffaqiyatli bo'la oladi.**

O'zbekistonning raqamli transformatsiya siyosati yoshlarni zamonaviy texnologiyalar bilan qurollantirib, davlat boshqaruvi va iqtisodiyotning barcha jabhalarini raqamlashtirmoqda. Biroq raqamli taraqqiyot bilan birga shaxsiy ma'lumotlarni to'plash va qayta ishlash jarayoni ham kengayadi. Talabalarning raqamli huquqiy savodxonligini oshirish – axborotdan xavfsiz, qonuniy va samarali foydalanishning muhim omilidir.

Qonunchilik shaxsiy ma'lumotlar subyektlarining huquqlarini kafolatlaydi: har bir shaxs ma'lumotlarini bilish, tuzatish va o'chirib tashlashni so'rash, rozilik berish yoki rad etish, hamda sud himoyasiga murojaat qilish huquqlariga ega. Axborot erkinligi va axborot olish bo'yicha qonunlar esa axborotning ochiqligi, oshkoraligi va haqqoniyligi, hamma erkin foydalanishi mumkinligi prinsiplarini belgilaydi⁸. Bu huquqlarni bilgan talabalar raqamli maydonda o'zlarini himoya qilishlari, boshqalarning huquqiga hurmat bilan yondashishlari va internetdan to'liq foydalana olishlari mumkin.

⁸ <https://lex.uz/docs/-4396419#:~:text=Shaxsga%20doir%20ma%CA%BClumotlar%20subyekti%3A>